

R05
R07

-- -07- 2011

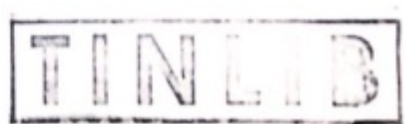
-7-06- 2016

:- -07- 2020

E. Rozehnalová, M. Tomášková a kolektiv

CÍRKEVNÍ STAVBY

© Ústav územního rozvoje Brno 1995

A. ÚVOD

Každý stavební projev nese určitý vzkaz a svědectví, zakódované do stavby stavebníkem; o církevním stavitelství to platí především a jednoznačně. Výraz sakrálních staveb v exteriéru i interiéru, jejich prostorové členění a dispoziční řešení jsou dány vedle ostatních dobových podmínek zvláště potřebami a nároky církví, ty pak vyplývají zejména z věroučných zásad a jejich průmětů do činnosti církví, z jejich charakteru i postavení ve společnosti.

Křesťanství – nejrozšířenější forma náboženství v našich zemích – se formovalo do samostatného náboženského hnutí v prvních třech stoletích v zemích římského impéria se středisky v Jeruzalémě, Římě, Antiochii, Alexandrii a Cesarei. Po krutém pronásledování získalo r. 313 uznání císařem Konstantinem Velikým. Postupně pak zasahuje Evropu a středomořskou oblast Afriky a Asie. V dalších staletích 1. tisíciletí vznikla dvě výrazná církevní centra v Římě a v Cařihradu, kolem nichž se vydělily dvě větve církve, od roku 1054 zcela samostatné:

- západní církev, tj. latinská, římskokatolická,
- východní církev, tj. pravoslavná.

V našich zemích, odedávna křesťovské Evropy, se při šíření křesťanství prolnaly vlivy západní i východní. Na cyrilometodějských základech se stabilizovala v 10. století již trvale církev latinská. Metodějovi žáci naproti tomu po odchodu z Moravy přispěli ke stavbě řádu východní církve, který později pokračoval v pravoslaví.

Západní větev, zasahující západní a střední Evropu, zůstala až do 15. století víceméně kompaktním společenstvím, postupně stabilizovaným ve všech zemích. Její věrouka se stala obecným náboženstvím. Duchovní proudy, vznikající uvnitř církve původně ve formě snah o nápravu, předznamenávají ve 14. a 15. století nástup reformačních hnutí.

K otevřeným zápasům dochází v 15. století v Čechách a na Moravě tzv. českou reformací a o století později v Německu a Švýcarsku luterskou a kalvínskou reformací (Jan Hus, Martin Luther, Jan Kalvín). Jejich konečným důsledkem bylo deklarování reformačních konfesí a vytvoření nových církví, později souhrnně označovaných protestantské. Protestantství se upevnilo zvláště v severovýchodních zemích, v Anglii, Prusku, Sasku a ve Švýcarsku, částečně se rozšířilo v Uhrách včetně Slovenska a ve Slezsku. V českých zemích došlo k vývoji zcela specifickému – reformace vlivem husitství zasáhla celý národ tak, že římskokatolická církev zůstala v menšině. Po porážce českých stavů v roce 1620 však došlo uplatněním moci k rekatolizaci. Nadále zde zůstala, až na výjimky tajných vyznavačů, církev římskokatolická jako výhradní. Tento stav setrval až do poslední čtvrtiny 18. století.

Z protestantství, ale také i z římskokatolické církve se odvíjejí zejména v 18., 19. a 20. století nová křesťanská hnutí a církve, vznikající v západních státech a ve velké míře rovněž ve Spojených státech severoamerických. Současné křesťanství představuje včetně pravoslavní široké celosvětové společenství, zahrnující vysoký počet různě velikých samostatných církví, rozšířených ve všech kontinentech.

Vývoji náboženských poměrů u nás dala výchozí, avšak setrvalý impulz na začátku 15. století česká reformace (Jan Hus z Husince 1371 – 1415, husitské hnutí 1420 – 1434) a dále vlivy reformačních proudů, následujících v 16. století.

Ve dvoustletém období zápasů, uzavřených bitvou na Bílé Hoře v roce 1620, existovaly v Čechách a na Moravě :

- církev římskokatolická
- církev novoutrakvistická,
- Jednota bratrská.

Osvícenské reformy císaře Josefa II., zejména toleranční patent, vydaný v r. 1781 a tzv. protestantský patent Františka Josefa I. z r. 1861, otevírají cestu k náboženské svobodě a snášenlivosti.

První z obou výnosů povoloval vedle římskokatolického tři další vyznání:

- augsburské (tj. luterské),
- helvetské (tj. kalvínské, reformované),
- řecké.

Vedle nich byla státem uznána již v r. 1709 ve Slezsku samostatná církev augsburského vyznání, dnes u nás zastoupená na Těšínsku.

Druhý uvedený výnos přinesl zrovnoprávnění církví a celkové uvolnění náboženského života. Tím byla otevřena cesta pro vznik dalších církví na reformačním základě:

- Svobodné církve reformované (nyní církev bratrská),
- Jednoty bratrské,
- Bratrské jednoty baptistů,
- Starokatolické církve,
- České obce pravoslavné,
- Adventistů sedmého dne.

Tato společenství vznikají vesměs v posledních desetiletích 19. století ve formě menších církevních útvarů.

Na obnově protestantství se přímo i nepřímo podílely zahraniční evangelické církve. Důležitou pomocí např. bylo vyslání duchovních pracovníků do sborů, zakládaných v počátečním období po vydání tolerančního patentu.

Vývoj, který byl uveden volnějším uspořádáním náboženských podmínek v Rakousko-Uhersku na přelomu 19. a 20. století, kulminoval po roce 1918 ve svobodném státě československém. Utvářejí se nové, i široce založené církve, byla zřízena Husova bohoslovecká fakulta, ustavuje se činnost zahraničních společností. Nastává nový duchovní pohyb, zasahující také i římskokatolickou církev, což se projevuje přestupem věřících i duchovních do vzniklých nových společenství (přestupové hnutí).

Jako nejvýraznější se projeví tyto změny:

- obě dřívější evangelické toleranční církve se spojily do jediné - českobratrské církve evangelické,
- z římskokatolické církve se vyčlenilo větší samostatné hnutí - církev československá husitská,
- z diasporní pravoslavné obce vzniká samostatná pravoslavná církev, i zde mělo významnou úlohu přestupové hnutí,
- vzniká řada menších církví a společenství jako evangelická církev metodistická, svaz rozhodných křesťanů, křesťanské sbory, náboženská společnost čs. unitářů,
- rozvíjí se činnost československých větví a poboček zahraničních společností jako Armády Spásy, YMCA, YWCA.

Rozvoj náboženského života pokračoval stabilizací církevních společenství a práce církví, byl ale přerušen okupací a II. světovou válkou. I přes utlumení činnosti zůstalo však naneznačené spektrum křesťanských církví v českých zemích zachováno. Ani mnohem silnější a tvrdší omezení náboženského života vůbec, následující ve čtyřech desetiletích ateistického státu, život církví nezlomilo. I přes soustavnou propagandu a marxistickou výchovu mladé generace nebylo křesťanství ve své podstatě rozhodujícím způsobem zasaženo. I když oslabeny, mohly všechny církve povstat po roce 1989 k obnově.

Současná situace církví vykazuje tyto základní společné znaky:

- obnovu duchovní práce do dřívější šíře a dřívějších forem,
- obnovu fyzické struktury církví včetně staveb,
- aktualizaci činností v nových podmínkách státu a obnovování zahraničních vazeb,
- obnovení činností mezinárodních společností, vznik malých společenství, skupin nebo samostatných sborů, oddělujících se od různých církví, zejména pod vlivem charismatického hnutí a okrajových učení,
- dlouhodobé tendence ke sjednocující spolupráci, reprezentované zvláště církvemi, sdruženými v Ekumenické radě církví.

Současné období obnovy církevního života je tedy zároveň i dobou duchovního kvasu; obojí odpovídá měřítkům nynějšího demokratického vývoje našeho státu.

B. RELIGIOZITA OBYVATEL ČR V PROSTOROVÝCH DIMENZÍCH

Po letech nuceného útlumu dochází k rozvíjení činnosti církví a náboženských společností na území naší republiky. Nemalé potřeby a nároky tohoto procesu musí být reflektovány také ve sféře plánování a řízení územního rozvoje.

Základní informace o náboženské víře obyvatel naší republiky poskytují předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů ze 3. března 1991, kdy poprvé od roku 1950 se zjišťovalo náboženské vyznání. Po problémech, které měli věřící v letech minulých, neodpovědělo 16,4 % občanů ČR (1 671 tis.). Údaj „bez vyznání“ zapsalo 4 088 tis. obyvatel ČR, tj. 39,7 %. Získané informace však nerozlišují mezi formálním přihlášením se k víře a skutečnou participací na náboženském životě obce, která je pro oblast územního plánování nejvýznamnější. Teprve faktická účast na náboženské činnosti představuje nároky na církevní výstavbu jak pro náboženské obřady, tak pro ostatní činnost a potřeby církví. Je proto nutné mít na zřeteli, že počty osob, které se aktivně účastní náboženského života, jsou nižší.

K některé církvi nebo náboženské společnosti se v ČR přihlásilo 4 540 tis. obyvatel (tj. 44,1 %). Rozložení věřících není na území republiky homogenní. Rozdíly jsou nejen mezi okresy, ale i mezi Čechami, Moravou a Slezskem. Zatímco v českých okresech se za věřící považuje 37 % obyvatel, v okresech moravských a slezských je to již 56 %. Převážná část věřících se přihlásila k církvi římskokatolické, celkem 4 039 tis. osob.

→ Z celého počtu obyvatel ČR to představuje 39,2 %, z počtu osob hlásících se k některé církvi nebo náboženské společnosti 89,0 %. Další dvě významné skupiny, početně však již mnohem slabší, jsou příslušníci českobratrské církve evangelické – 1,9 % z úhrnu obyvatelstva (191 tisíc osob) a příslušníci československé církve husitské – 1,7 % z úhrnu obyvatelstva (celkem 173 tis.). Ke slezské církvi evangelické se hlásí 49 tisíc osob, příslušnost k dalším církvím deklarovalo výrazně méně obyvatel ČR. K pravoslavné církvi se přihlásilo 19 tis. osob, k řeckokatolické církvi 8 tis. osob, k reformované evangelické církvi 4 tis. osob, ke slovenské evangelické církvi 3 tis. osob a k ostatním nejmenovaným církvím a náboženským společnostem dohromady 52 tis. osob.

→ Nejvýznamnějším společenstvím věřících jsou římstí katolíci. V kartogramu č. 1 je zachycen jejich podíl v populaci jednotlivých okresů ČR. S nejnižším podílem římských katolíků se setkáváme v okresech Most (17,7 %), Rakovník (18,2 %), Jablonec nad Nisou (19,4 %) a Ústí nad Labem (19,9 %). Z českých okresů se více než 50 % populace hlásilo k římskokatolické církvi v okresech Klatovy, Písek, Strakonice a Havlíčkův Brod, více než 60 % pouze v okrese Pelhřimov. V moravských a slezských okresech příslušnost k římskokatolické církvi deklarovalo více než 50 % populace ve dvanácti okresech, v okresech Opava a Hodonín více než 60 % populace a v okrese Uherské Hradiště dokonce 73,1 % obyvatel.

Situace u ostatních církví je poněkud jiná. Větší koncentrace věřících se soustřeďuje do několika okresů, v rámci okresu do určitých lokalit, které jsou střediskem náboženského života. Příkladem je slezská evangelická církev s 27 tis. věřícími v okrese Frýdek-Místek a 15 tis. věřícími v okrese Karviná. V ostatních okresech ČR je počet věřících této církve zanedbatelný.

Podle počtu věřících je druhou nejvýznamnější církví v České republice církev českobratrská evangelická. V kartogramu č. 2 je zachycen podíl věřících této církve na počtu obyvatel okresů ČR. Nejvyšší koncentrace věřících této církve je v okrese Vsetín (10,5 %), Prostějov (6,7 %), Nymburk (5,3 %), Žďár nad Sázavou (5,1 %), Chrudim (4,9 %) a Svitavy (4,1 %).

Třetí nejpočetnější církví na území ČR je československá církev husitská. Vyšší podíl věřících této církve v populaci okresu najdeme především ve východočeských okresech Náchod

(7,1 %), Semily (5,7 %), Jičín (4,9 %) a Trutnov (4,5 %) a na rozhraní středních a západních Čech v okresech Louny (4,5 %) a Rakovník (4,0 %). V moravských a slezských okresech je pak podíl věřících této církve podstatně menší než v českých okresech (viz kartogram č. 3).

Ani v rámci okresů není podíl věřících v jednotlivých obcích konstantní. Náboženské komunity v některých obcích jsou větší i aktivnější, v jiných obcích je náboženský život na okraji zájmu občanů. Na příkladu okresu Brno - venkov je ukázáno rozložení věřících církve římskokatolické, církve československé husitské a českobratrské církve evangelické.

Podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 se v okrese Brno - venkov k římskokatolické církvi přihlásilo 8 730 osob, tj. 57,2 % obyvatel okresu, k církvi československé husitské se hlásilo 1 717 osob, tj. 1,1 % obyvatel a věřících církve českobratrské evangelické bylo 1 250, tj. 0,8 % obyvatel okresu. Počty věřících ostatních církví byly nevýznamné: pravoslavná církev 160 osob, řeckokatolická 57 osob, slovenská evangelická 38 osob, slezská evangelická 16 osob a počet věřících ostatních církví, bližší nespecifikovaných, činil dohromady 696 osob. Věřící malých církví žijí vesměs rozptýleně. Výjimku tvoří menší společenství věřících (nad 10 osob) církve pravoslavné v Dolních Kounicích (celkem 17 osob), Šlapanicích (17 osob), Tišnově (15 osob) a Malešovicích (10 osob). Jediná početnější skupina věřících řeckokatolické církve žije v Ivančicích (13 osob).

Nejvyšší počet věřících v okrese Brno - venkov, stejně jako v celé České republice, se hlásí k církvi římskokatolické. Podíl věřících na celkovém počtu obyvatel v jednotlivých obcích však značně kolísá. Nejnížší je v Oslavanech (33,4 %), nejvyšší v obci Otmarov (93,5 %). Pouze v 18 obcích okresu je podíl obyvatel, kteří se hlásí k římskokatolické církvi, nižší než 49,9 %. Nejčastější podíl římských katolíků v obci je 50,0 - 69,9 % (v 76 obcích), podíl 70,0 - 89,9 % byl zjištěn ve 44 obcích. Ve třech obcích okresu (Braníškově, Drásově a již zmíněném Otmarově) je podíl vyšší než 90,0 %. Obecně se projevuje tendence k poklesu podílu věřících se stoupající velikostí obce.

Věřících dalších dvou významných církví - československé církve husitské a českobratrské církve evangelické je v porovnání s počty římských katolíků jen zlomek. V některých obcích se k těmto náboženským vyznáním nepřihlásil při sčítání ani jeden obyvatel.

Podíl věřících československé církve husitské na celkovém počtu obyvatel 1,0 - 2,9 % byl zaznamenán v 26 obcích. Podíl věřících 3,0 - 4,9 % z celkového počtu obyvatel mělo 6 obcí a podíl 5,0 % a více byl zaznamenán pouze ve 4 obcích okresu. Nejvyšší podíl věřících československé církve husitské byl zjištěn v Radosticích a to 8,9 %.

K českobratrské církvi evangelické se přihlásilo 1,0 - 2,9 % obyvatel ve 12 obcích, podíl věřících 3,0 - 4,9 % z celkového počtu obyvatel obce byl zaznamenán ve 3 obcích okresu. Podíl věřících, který představoval 5,0 % a více z celkového počtu obyvatel, byl zjištěn pouze u 2 obcí okresu Brno - venkov, a to v Moravanech a Silůvkách.

Důležitou informací, především u menších církví, jsou však absolutní počty věřících, které signalizují, že v obci žije určité seskupení osob stejné víry, jejichž náboženské aktivity a činnosti mohou vyústit v potřebu výstavby některého typu církevního zařízení jak pro účely kulturní, tak pro další činnost církví. Největší společenství věřících československé církve husitské v okrese Brno-venkov žije v Kuřimí (197), Střelcích (100), Modřicích (76), Lelekovcích (71), Šlapanicích (69), Opatovicích (62), Tišnově (57), Pršticích (56), Radosticích (54) a Újezdu u Brna (52). Počet 20 - 50 věřících byl zaznamenán ještě v obcích: Bílovice nad Svitavou, Dolní Kounice, Hrušovany u Brna, Ivančice, Jinačovice, Moravské Bránice, Moravské Knínice, Podolí, Rajhrad, Rosice + Tetčice, Veverská Bítýška, Želešice a Židlochovice.

Nejpočetnější společenství věřících českobratrské církve evangelické žije v Tišnově (97), Židlochovicích (94), Kuřimí (72) a Újezdu u Brna (65). Skupiny věřících v počtu 20 - 50 osob jsou ještě v následujících obcích: Bílovice nad Svitavou, Blučina, Hrušovany u Brna, Ivančice, Jinačovice, Modřice, Mokrý - Horákov, Ořechov, Přisnotice, Rajhrad, Rosice + Tetčice, Silůvky, Střelice, Šlapanice, Žabčice a Želešice.

C. STAVBY CÍRKVE ŘÍMSKOKATOLICKÉ

ÚVOD

Kristus, jediný prostředník, ustanovil a stále udržuje zde na zemi svoji svatou církev - toto společenství víry, naděje a lásky - jako viditelnou společnost a jejím prostřednictvím rozdíl ušem pravdu a milost. Je to zároveň společnost nadaná hierarchickým zřízením i tajemné tělo Kristovo, společenství viditelné i společenství duchovní, pozemská církev i církev obdařená nebeskými dary. Nemůžeme ji však proto považovat za dvě rozdílné věci, protože vytváří jedinou složenou skutečnost, skládající se z lidského a božského prvku.

Věroučná konstituce o církvi Lumen gentium

PŘEHLED STAVEBNÍCH DRUHŮ

Přehled typologie církevních staveb se zabývá stavebními druhy, které slouží k potřebám římskokatolické církve v jejím poslání ve světě. Řada objektů, které církev využívá, je však funkčně a tím i typologicky téměř shodná s profánními objekty shodného určení, a proto není třeba se jim podrobně věnovat. V zásadě můžeme dělit církevní stavby na:

A. stavby sakrálního charakteru:

- farní (děkanské, biskupské) kostely
- filiální kostely a kaple
- poutní kostely a kaple
- hřbitovní kostely a kaple
- klášterní kostely a kaple
- drobná architektura (kapličky, Boží muka, kříže, samostatně stojící křížové cesty, zvonice atd.)
- hřbitovy

B. stavby profánního charakteru:

- klášterní obytné a hospodářské budovy
- fary
- pastorační a společenská centra
- centra pro mládež, internáty a domovy mládeže
- školy, vzdělávací a výchovná zařízení
- nemocnice
- léčebny dlouhodobě nemocných, domovy pro fyzicky i mentálně postižené
- stacionáře pro staré lidi
- azylové domy, budovy charity
- hospodářské objekty

STRUČNÝ PŘEHLED HISTORICKÉHO VÝVOJE CÍRKEVNÍCH STAVEB

V dějinách víry můžeme sledovat různé formy náboženství: přes přirozenou potřebu věřit („Je přirozené věřit v nadpřirozeno.“ Chesterton) až k tzv. zjeveným náboženstvím, mezi které patří i křesťanství. Křesťanská obec vyrostla ze židovské náboženské tradice založené

na přímých zásazích Boha do kontinuity vývoje lidské společnosti. Do tvorby sakrálních prostorů přineslo křesťanství nový prvek. Chrám se stává především shromaždištěm Božího lidu na rozdíl od do té doby běžné představy chrámu jako Božího domu, bydliště Boha.

Křesťanství prvního století nemělo ještě rozvinutou hierarchickou strukturu a pro shromáždění nebudovalo stavby se zvláštní architekturou. Do vydání Milánského ediktu r. 313 křesťanské kultovní stavby nesly název titulus (většinou v Římě) nebo locus ecclesiasticus, popř. domus Dei. Jednalo se o římské domy, věnované původními majiteli obcí, jejichž zbytky byly často objeveny pod základy pozdějších kostelů (tradice posvátného místa).

V okamžiku rozhodujícího obratu v postoji státní moci vůči církvi můžeme vidět i počátek rozhodujícího obratu v tvorbě sakrálního prostoru. Zlom, který místo malé cely, přístupné jen zasvěcenci, tvoří prostor pro aktivní spoluúčast věřících na službě Bohu, je rozhodující pro celou sakrální tvorbu příštích století, tak jak ji známe z naší historie i svého okolí. Křesťanský chrám nepřevzal dispozici chrámu antické tradice, v dosahu jejíž působnosti vyrůstal, ale formu antické baziliky jako shromažďovacího prostoru. Mimo to byly sakrální objekty stavěny na centrálním půdoryse: především martyria, mauzolea a baptisteria. Přejedem mezi oběma základními typy chrámů, které se konstituovaly (baziliky a centrály) je bazilika s vloženou příčnou lodí (transeptem). Poprvé se zde v chrámové architektuře objevuje tzv. triumfální (vítězný) oblouk situovaný na předělu mezi hlavní a příčnou lodí, který v průběhu staletí nabyl významu oddělení částí chóru (vyhrazené kněžím a příslušujícím nebo řeholníkům) od vlastní lodí, shromažďovacího prostoru věřících. Longitudinální uspořádání (půdorys latinského kříže) se stalo charakteristickým pro západní (katolickou) církev, zatímco centrální dispozice převládla ve východní (ortodoxní) církvi.

Na přelomu starověku a středověku se objevují první poustevníci a řeholní společenství. Pravidla (regule = řehole) nově vznikajícím řádům dali na východě Basil Veliký, na západě Benedikt z Nursie. První kláštery měly stavební formu obyčejných domů s četnými celami obehnaných zdí. Starokřesťanská bazilika byla doplněna komplexem dalších budov, které s ní souvisely různě volně: baptisterium, věž - zvonice, nádvoří obklopené sloupořadím, nartex - místo pro katechumeny při vstupu do chrámu. Spojení věže s hmotou chrámu se objevuje nejprve na východě.

Středověk přijal v západní Evropě (hlavním teritoriu rozvoje katolické církve) organizační strukturu germánských kmenů, orientovanou na zemědělství (feudalismus). Objevují se tzv. vlastnické kostely (kostel patřil vlastníkovu pozemku, na němž byl postaven se všemi právy světskými i duchovními). Jedná se většinou o jednoduchou stavbu nezřídka pevnostního charakteru doplněnou emporou. Vývoj chrámového prostoru se odehrává především u biskupských kostelů, královských kaplí a v neposlední řadě u klášterních chrámů. Reformované kláštery, které díky přísnému hospodaření a střídání životu brzy nabyly bohatství a moci, nejen poskytovaly venkovskému obyvatelstvu ochranu před feudální zvládnutím a lepší pracovní podmínky, ale svou horlivou péčí o zemědělství i řemeslo, vědu i kulturu se staly pravými ohnisky kultury. Proto dějiny vývoje církevních staveb, ale i raně středověké architektury se odrážejí především na klášterních stavbách (kostely, konventy i hospodářské budovy, špitály, hospice, školy, stáje, zahrady, hřbitovy, dílny atd.). Raně středověký klášter byl světem sám pro sebe, vybaveným vším potřebným. Základem je orientovaný chrám se čtvercovým rajsčým dvorem na jižní straně, obklopeným ambitem křížové chodby.

Pod chóry kostelů se objevují jako nový prvek chrámové architektury krypty.

Během křížových výprav románské doby se objevily další druhy církevních staveb jako prostředky činnosti rytířských i jiných nově vzniklých řádů. Rozšířily se špitály a církev převzala ze světského stavitelského umění opevněná sídla - komendy rytířských řádů.

V době románské dostávají sakrální objekty jako nejvyspělejší stavby společnosti pevný řád. Základem se stává shromažďovací prostor kostela (většinou na půdorysu latinského kří-

že), zvýšení kapacity se dosahuje stavbou nižších bočních lodí (princíp baziliky), prostor je složitější a celá kompozice hmot bohatší. Polygonální závěr bývá doplněn kaplemi a ochozem odděleným arkádou od presbytáře, dochází k řazení lodí a často k připojení druhé příčné lodi. Do architektury hluboce zasahuje symbolika. Typologie se však přes užití bohatších výrazových prostředků zásadně nemění. Novým funkčním prvkem jsou emporie nad bočními loděmi, které se objevují nejdříve u poutních chrámů. Typologickou odchylkou je dvouchórová dispozice s dvěma příčnými loděmi a dvěma apsidami na protějších stranách kostela.

Tradici centrálních staveb přebírají rotundy (oblíbené v našich zemích), které je třeba rozlišit od karnerů (hřbitovních podsklepených kaplí, jejichž spodní prostor slouží jako kostnice). V severozápadní Evropě se věže stěhují na západní průčelí (westwerk) a stávají se protějskem apsidy, v Itálii tradice udržuje zvonice jako samostatné stavby.

Ve vrcholném středověku, v době gotiky, převládá mezi stavebními druhy církevních objektů architektura chrámová, z níž zejména katedrály představují nejen výtvarný, ale i technický vrchol soudobé architektury. Svou podstatou bazilikální stavby se vyvíjely z pozdně románských chrámů. Výrazně podélná dispozice evokuje dynamické směřování k nekonečnému cíli, symbolizovanému oltářem na východní straně. Jednosměrná hloubková tendence chrámového prostoru spolu se stupňujícím se vertikálistem tlumočí transcendentální ideje své doby. Transcendentálnímu výrazu chrámu napomáhá skeletová konstrukce, absence zdí a jejich nahrazení velkými okny vyplněnými barevným sklem, prostor se neuzavírá, ale naopak expanduje a přesahuje vymezený rámeček.

Gotická chrámová architektura se díky svému rozšíření lokálnímu a kvantitativnímu nevyhnula řadě typologických forem, podmíněných místní tradicí nebo materiálními podmínkami i duševním dědictvím, ale v podstatě vede od složitých vícelodních dispozic s polygonálními závěry a kaplemi vestavěnými mezi pilíře opěrných systémů ke scelení prostoru v síňových a nebo jednolodních chrámech. Zcelení prostoru (vrcholící později v baroku) lze sledovat i ve vývoji liturgické dispozice. Zatímco zpočátku hluboký a převýšený chór byl oddělen od prostoru pro věřící pod vlivem Orientu, s nímž byly těsnější kontakty obnoveny v dobách velkých křížových výprav, chórovou přepážkou, lectoriem, lettnerem (reminiscence na ikonostas ortodoxní církve), v pozdní gotice je prostor sjednocen nejen fyzicky, ale i významově. Stává se nově poznávanou hodnotou, zdí dojmově jen nehmotným obalem prostoru, jehož celistvost nemají narušit ani podpory, které jsou tak tenké, jak je to jenom možné.

Do vývoje chrámové architektury zasahují (nikoli po stránce zásadních změn vývoje liturgického řešení, ale typologie sakrálního prostoru) svými pravidly jednotlivé řády. Klenuté chrámy cisterciáků jsou jinak velmi prosté a bez věží, absencí výzdoby a jednoduchost dispoziční, kompoziční i prostorovou můžeme sledovat u městských kostelů žebravých řádů (dominikánů, františkánů a kapucínů). Ve středověku se také ustaluje dispoziční řešení kláštera, které se v malých obměnách a nuancích ujalo u většiny řeholí a přetrvalo až do našeho století. (Na tomto principu koncipoval svůj dominikánský klášter Sainte Marie de la Tourette Le Corbusier v r. 1960.) K jižní straně klášterního chrámu je přistavěna tříkřídlá dispozice uzavírající rajský dvůr. Typologickou odchylkou jsou kartuziánské kláštery, které se šíří od 14. století (individuální kontemplativní život přísné řehole vedl k pouhému řazení jednotlivých obytných jednotek vedle sebe).

Začátek novověku ani období renesance nepřinesly žádnou změnu ve vývoji chrámového prostoru ani ostatních církevních staveb. Za použití nových výrazových prostředků přetrvává prostorové a dispoziční řešení středověku nebo jsou nové církevní stavby stavěny důsledně v duchu gotiky i po formální stránce. Itálie, v níž gotika nikdy nezdolala, je jedinou zemí, kde pokračuje vývoj chrámů i po stránce organizace prostoru. U menších staveb se zde projevuje tendence dávat přednost centrálním prostorům. Tato řešení nakonec vyvrcholila stavbou chrámu sv. Petra v Římě, zejména konečným návrhem Michelangelovým, založeným na

principu, který již předjímá zásady pozdějšího baroka: prostory ztrácejí svou svébytnost a podřizují se ústřednímu prostoru pod kopuli.

Podobnost vertikálního manýristického s gotickým není náhodná. Objevuje se v souvislosti s obratem společnosti k duchovním hodnotám, poněkud opomíjeným v době humanismu, kdy měřítkem všech věcí byl člověk. Římský chrám Il Gesù má pro další vývoj určující význam jak půdorysným řešením, tak již barokním položením důrazu na střed.

Obnova církve začala po tridentském koncilu v 16. století, který nejen reagoval na filozofii humanismu a vznik protestantských církví, ale stal se jedním z nejvýznamějších koncilů novověku a na dlouhá staletí až do II. vatikánského koncilu formoval život církve (mezi jiným i liturgií). 17. a 18. století, doba baroka, znamenala velký rozvoj církevních staveb, a to jak kvantitou, různorodostí stavebních druhů atd., tak i po stránce kvalitativní. Renesanční prvky sice zůstávají, ale jejich skladba sleduje cíle zcela odlišné. Myšlenkově je baroko příbuzné gotice; oba tyto více životní než stavební slohy odráží shodnou filozofii: mají tlumočit vládu Ducha nad hmotou. Reálným výsledkem tohoto principu je (obdobně jako v gotice) skutečnost, že prostor a světlo, jímž se dostává charakteru ducha, hmotu vylehčují, prostupují a rozkládají. Na rozdíl od přísné tektoniky antiky či renesance jsou gotika a baroko stereotomní.

Z hlediska liturgického uspořádání prostoru se chór otevírá a stává se slavnostním jevištěm, na němž se slaví bohoslužba viditelně pro lid, pozadí vytváří skvostný hlavní oltář. Bohoslužba byla zvýrazněna prostředky, které působily na smysly, tj. barvou, pohybem a hudbou.

Chrámové stavby jsou velice početné, objevuje se řada novostaveb, ale velice časté jsou i přestavby starších chrámových staveb (barokizovaných kostelů je většina a úpravám interiéru se vyhynuly pouze výjimky).

Barokní chrámy jsou v zásadě jednoprostorové, bez zbytečných bariér. Oblíbené jsou kostely centrální, podélné vznikají řazením, pronikem či expanzí jednotlivých prostor. Více-
lodní chrámy jsou výjimkou.

Jako výraz oživení katolických zvyklostí a znovuslavení starých svátků prožívá rozmach také výstavba poutních kostelů a celých komplexů. Poutní místa bývají citlivě zasazena v krajině, na pěkných návrších, a většinou se skládají z ústřední svatyně a nižšího ambitu, který obklopuje chrám a bývá akcentován několika kaplemi. Doplněním komplexu pak může být objekt řeholní komunity.

Dochází také k rozsáhlé obnově klášterních objektů, z nichž mnoho leželo ladem od dob husitských válek.

Barokní kláštery si ponechávají známá provozní schémata, ale jejich hmotová skladba se odlišuje. Často se vyvíjejí ve velké komplexy a k budovám konventu a prelatury přibývají i hospodářské objekty kolem dalších nádvoří. Pro baroko běžné uspořádání klášterních budov vytváří čtyři křídla, jejichž vnitřní nádvoří chrám někdy úplně rozděluje na dvě části.

S hospodářskou činností církve (především klášterů) a všeobecným ekonomickým rozvojem Evropy souvisí i budování nových hospodářských dvorů, často velkoryse pojatých a po stavební stránce velmi hodnotných.

V souvislosti s rozvojem života církve a růstem počtu obyvatelstva dochází v této době k reorganizaci církevní správy. To se projevuje ve zřizování nových farností, výstavbě far a zakládání hřbitovů.

Mezi rozšířené barokní stavební druhy patří školy a učiliště (piaristická gymnázia, jezuitské koleje atd.) církevních řádů, které se zabývají výchovou a vzděláním. Kromě kostela a budovy konventu zahrnují prostory pro výuku, knihovny, vědecká pracoviště a objekty pro ubytování studentů (převažuje internátní typ škol).

Roste počet církevních nemocnic, útulků pro mládež, starobinců a dalších zařízení pro postižené či sociálně slabé vrstvy společnosti.

Důraz na transcendentální hodnoty v životě člověka v době baroka přinesl – v rámci snahy připomenout tyto hodnoty a naplnit jimi životní duchovní prostor každého jednotlivce – do barokní krajiny její vnitřní orientací (Boží muka, kříže, kapličky, křížové cesty, trasování cest nebo pouze práce se soliterní zelení) a zanechal nám směřovanou barokní krajinu plnou drobné sakrální architektury.

Do této doby farnost nezajišťuje pouze bohoslužby, hlásání Božího slova a udílení svátostí, ale je důležitou částí sociálního uspořádání společnosti. Kostely reprezentovaly křesťanskou obec, která byla sjednocena politicky, hospodářsky i právně.

Racionální osvícenství přineslo pokus osvobodit liturgii od vedlejších zbytečných činností, ale ani ono, ani předcházející klasicismus žádné změny v liturgickém uspořádání chrámu nevyvolaly. Osvícenská filozofie se projevila na přístupu vlád i společnosti k církvi. Pokusy o vytváření státní církve, převedení některých úkonů státní správy na farní a diecézní administrativu, rušení klášterů, zestátnění školství atd. nevedlo k rozvoji církevních staveb. Fara ztrácí řadu svých funkcí: není už výlučným vzdělávacím a informačním ani politickým centrem, celá církev přechází od celonárodní církve k církvi menšinové, od církevních institucí k iniciativě jednotlivce, od uzavřené místní církve k dialogu. Po celé 19. století příklon společnosti k materialismu nedovolil ani kvantitativní ani kvalitativní rozvoj sakrálních staveb. Při výstavbě nových kostelů byly použity středověké stavební tradice a nejen vnější forma, ale i dispoziční řešení bylo ovlivněno použitými vzory. Ani nově zakládané kongregace a řeholní společenství (s výjimkou saleziánů, kteří vybudovali koncem minulého století v neuvěřitelně krátké době rozsáhlou síť oratoří, center pro výchovu především narušené mládeže, s internáty, dílnami, školami a učilišti) nezasáhly výrazně do typologického vývoje církevních staveb. K novým stavebním druhům z přelomu století patří exerciční domy pro prohlubování duchovního života a stavby související se sociálním učením církve.

Zpátečnický vývoj liturgického prostoru vyvolal na počátku tohoto století energické snahy opět sjednotit věřící lid s bohoslužbou u oltáře. V jednotném přehledném prostoru má být liturgie společnou obětí slavností společenství Božího lidu. Mše svatá dostává v katolické bohoslužbě absolutní přednost a stává se podkladem pro všechny prostorotvorné úvahy. Snahy o obnovu liturgie (cílevědomě podporované v minulém století) vyvrcholily po částečném zavedení mateřského jazyka a aktivní účasti věřících na bohoslužbě v období mezi válkami liturgickou reformou na II. vatikánském koncilu v r. 1963. Nový pohled na liturgii zásadně změnil provozní i dispoziční uspořádání nejen vlastního presbytáře, ale i celého kostela. Většina kostelů, které známe, je postavena před koncilem a podle podmínek obnovené liturgie pouze upravena. Vlastní řešení je vždy kompromisem.

Dílejší církev přechází od velkofarnosti k sídlištnímu společenství. Místo kostelů je lépe stavět víceúčelové komplexy nejen pro konání liturgie, ale jako společenská či duchovně pastorační centra, která mimo bohoslužebných prostor obsahují i vedlejší místnosti (knihovnu, sál, klubovny, učebny apod.). Ukazuje se, že je vhodnější stavět více menších center než jedno velké s delšími přístupovými vzdálenostmi.

Nově koncipovaný eucharistický shromažďovací prostor má být vztažen k oltáři. Všechny funkční části, ačkoli mají různé úlohy, se mají koordinovat na jediný prostor. Centrální místo v chrámovém prostoru je vyhrazeno obětnímu stolu obrácenému směrem k lidu, k němuž má směřovat pozornost shromážděného společenství.

Jiné druhy církevních staveb (obytné budovy, společenská centra, školy, nemocnice, případně hospodářská zařízení atd.) prodělaly vývoj srovnatelný s těmito zařízeními státními či soukromými a v zásadě se od nich neliší.

ZÁKLADNÍ STAVEBNÍ PROGRAM

Vlastní sakrální prostor můžeme dělit na dvě části:

- presbytář
- prostor pro věřící.

Zatímco dříve byla jejich rozdílná funkce koncepcí stavby zdůrazňována, dnes mizí nejen architektonické, ale v některých případech (výjimečných) i významové bariéry. Navazujícími prostory mohou být:

- kůr, prostor pro varhany, orchestr, sbor
- (prostor pro scholu)
- adorační kaple
- (kaple pro všední den, vedlejší bohoslužebný prostor)
- (křestní kaple)
- zpovědní místnosti
- (zpovědní síň)
- místnost s proměnlivou funkcí, prostor využitý podle liturgické doby
- sakristie (případně u větších kostelů dělená na sakristii kněží a ministrantů)
- sklad devocionálií, výzdoby, mobiliáře
- úklidová místnost, příprava květin
- místnost pro matky s dětmi
- hygienické zařízení, WC muži, ženy
- vestibul.

PRESBYTÁŘ

258. *Presbytář je nutno od kostelního prostoru vhodně odlišit buď částečným vyvýšením a nebo úpravou výzdobou. Má být tak rozlehlý, aby se v něm mohly posvátné obřady plně rozvinout.*

Všeobecné pokyny k římskému misálu IGMR

Presbytář je liturgickým centrem kostela. Podmínkou jeho umístění je dobrá viditelnost ze všech míst pro věřící (zvýšení prostoru presbytáře, amfiteatrální uspořádání lodí). Je vhodné, dělí-li ho od lodí kostela minimálně jeden stupeň, který usnadňuje přijímání eucharistie věřícími (způsob běžný v našich podmínkách).

Nezbytnou součástí presbytáře v každém katolickém kostele jsou menza, ambon a sedes. Právě u nich se konají hlavní části mše a jejich fyzická přítomnost umožňuje splnění hlavních funkcí bohoslužby: shromáždění Boží rodiny kolem stolu a shromáždění k slyšení Božího slova za účasti předsedajícího kněze. V oltářním prostoru musí být umístěn kříž. Presbytář může obsahovat i místa pro asistenci, ministranty, lektory atd. Mimo sezení (stání) pro příslušující je zapotřebí v presbytáři umístit pomocné stolky či prostory pro uložení bohoslužebných potřeb a liturgických knih.

Součástí presbytáře může být i křtitelnice, ale vždy v něm musí být počítáno s umístěním paškálu. Rovněž hlavní umělecká výzdoba bývá soustředěna v presbytáři, podle konkrétních požadavků je třeba uvažovat s výtvarným zhmotněním tajemství zasvěcení kostela (socha, obraz, vitráž atd.). Vybavení presbytáře musí být řešeno tak, aby podporovalo soustředění a usměrňovalo pozornost na oltář. K co nejlepšímu kontaktu společenství s celebrantem má napomáhat i řešení osvětlení presbytáře (není vhodné zadní prosvětlení). Presbytář katedrály, biskupského kostela obsahuje navíc sedes biskupa, prostory pro potřeby pontifikální mše, která je vždy slavnostní bohoslužbou. Při řešení presbytáře musí být vzaty v úvahu i potřeby slavnostní liturgie a slavnostních příležitostí. Prostor kolem oltáře musí poskytovat dostatek místa pro koncebrovanou mši, svěcení jáhnů a kněží, případně biskupská svěcení, mimořádná shromáždění atd. (Min. rozměry dány provozními a prostorovými požadavky, počtem kněží a ministrantů, cca 2m²/osobu.)

PROSTOR PRO VĚŘÍCÍ

273. Místa pro věřící ať jsou pečlivě uspořádána tak, aby se mohli posvátných úkonů zúčastnit očima i duchem. Vhodně k tomu poslouží obvyklé lavice nebo židle. Zvyk vyhradit některým soukromým osobám místa je nutné zavrhnout. Židle a lavice ať jsou uspořádány tak, aby věřící při jednotlivých částech bohoslužby mohli snadno zaujímat náležitý postoj a aby mohli bez obtíží jít k svatému přijímání. Je třeba dbát, aby věřící mohli jak kněze, tak i jiné příslušníky pohodlně nejenom vidět, ale též za použití moderní techniky dobře slyšet.

Všeobecné pokyny k římskému misálu IGMR

Prostor pro věřící musí být vhodný pro účinnou účast věřících. Před longitudiálním uspořádáním prostoru a mobiliáře se dává při hledání optimálního tvaru přednost rozmístění lavic centrálně kolem presbytáře do kruhové výseče, čímž se vyjadřuje myšlenka shromáždění věřících kolem Krista. Výhodou tohoto řešení je přiblížení věřících k oltáři a působení zážitku společenství-Boží rodiny.

Prostor pro věřící je vybaven lavicemi, které mají umožňovat co nejtěsnější přiblížení věřících k oltářnímu prostoru a jsou orientovány na menzu. Mezi lavicemi by měla být vytvořena hlavní ulička směřující k oltáři. Naopak není vhodné bloky lavic přerušovat příčnou uličkou. Při rozmísťování lavic je třeba brát v úvahu kromě požadavku viditelnosti i požadavky liturgie, procesní pobožností, slavnostní liturgií (nástup, průvody) a vazbu na související prostory a nástupy. Kromě lavic mohou být v lodi kostela i klekátko, příp. pouze židle, podle charakteru využití prostoru. Počet míst na sezení činí podle místních podmínek 35 - 55 % celkové kapacity.

Součástí prostoru pro věřící je místo pro svěcenou vodu u vchodu do kostela a stolec pro obětní dary. Přinášení obětních darů věřícími je řádnou součástí bohoslužby. (Plocha 0,5 - 1,0 2 m² na osobu.)

KŮR

274. Sbor zpěváků má mít v prostoru kostela takové místo, aby jasně vyniklo jejich poslání; jsou totiž částí shromážděné obce věřících a mají svůj zvláštní úkol. Místo pro ně vyhrazené jim má usnadnit jejich službu při slavení liturgie a každému z nich umožnit plnou účast na mši, totiž účast svátostnou.

275. Varhany a jiné dovolené nástroje ať jsou umístěny na takovém místě, aby byly nápomocny jak zpěvákům, tak zpívajícímu lidu a aby je všichni dobře slyšeli.

Všeobecné pokyny k římskému misálu IGMR

Kůr je vlastně prostorem pro varhany a sbor, případně orchestr. Má být řešen v prostoru chrámu tak, aby zpěváci byli součástí společenství. Klasické umístění varhan na em-

poře není nejvhodnější, jejich lokalizace je dnes limitována pouze akustickými podmínkami (z nich vyplývá vhodnost určitého zvýšení, aby se zvuk mohl v prostoru rozvinout a aby nebyl příliš brzy absorbován). Preferuje se volné postavení poblíž presbytáře, spíše na boku dispozice. (Plocha 0,5 m² na zpěváka, 1 m² na hudebníka.)

PROSTOR PRO SCHOLU

Ve větších kostelích je vhodné situovat prostor pro scholu cantorum (předzpěv žalmů, antifon, zpěv gregoriánského chorálu) ve vazbě na presbytář, případně na jeho okraji. Při vhodném uspořádání je možné prostor scholy sloučit s kúrem. (Plocha 0,4 m² na zpěváka.)

ADORAČNÍ KAPLE

276. *Velmi se doporučuje, aby místo pro uchovávání Nejsvětější svátosti bylo ve zvláštní kapli, vhodné k soukromé pobožnosti věřících. Nemělo to být možné, ať je Nejsvětější svátost uložena s ohledem na uspořádání kostela a podle místních zvyklostí buď na některém oltáři a nebo mimo oltář na zvlášť vyznačeném a náležitě vyzdobeném místě.*

Všeobecné poznámky k římskému misálu IGMR

Adorační kaple vzniká jako důsledek vymístění svatostánku z hlavního oltáře. Vrací se k původní liturgické praxi, při níž svatostánek nebyl součástí oltáře, ale většinou byl umístěn ve výklenku ve stěně presbytáře. Kaple musí mít přímou vazbu na presbytář, aby z celého prostoru kostela bylo patrné umístění svatostánku a aby k němu byl z presbytáře snadný přístup. Mimo to je možné kapli řešit s přímým vstupem z exteriéru, který umožňuje soukromou adoraci i v hodinách, kdy je kostel uzavřen. Adorační kaple bývá vybavena k meditaci a klanění (lavice, klekátka). (Plocha 0,5 - 1 m² na osobu.)

KAPLE PRO VŠEDNÍ DEN

U větších kostelů je možné do stavebního programu zařadit kapli pro konání bohoslužeb ve všední dny, kdy je nižší účast věřících. K jejímu používání vedou důvody nejen praktické (úspory energie), ale především liturgické: v menším prostoru jsou si účastníci navzájem blíže a snáze vytvoří společenství Boží rodiny. Kaple obsahuje vedlejší oltář (mimo něj je v kostele již jen jeden, v hlavním prostoru), ambon, sedes, kříž u oltáře, lavice (židle) a další mobilii podle konkrétních požadavků. (Plocha 0,75 m² - 1,2 m² na osobu.)

KŘESTNÍ KAPLE

Její zařazení do stavebního programu vyplývá z konkrétního požadavku na situování křtílnice. Vzhledem ke snaze zcelovat jednotlivé součásti chrámového interiéru se jedná spíše o „křestní prostor“, který by měl být situován na takovém místě, aby byl přehledný pro všechny věřící zúčastňující se liturgie. (Plocha 0,5 m² na osobu.)

ZPOVĚDNÍ MÍSTNOST

Místo klasických zpovědnic se v novodobém pojetí svátosti smíření prosazují zpovědní místnosti. Zvukově izolované uzavřené prostory vybavené dvěma židlemi a křížem (případně klekátkem, přepážkou) minimálních rozměrů slouží k vlastnímu rozhovoru kněze s kajícím. Počet zpovědních síní v kostele se řídí počtem pravidelně zpovídajících kněží. Jsou přístupné buď přímo z lodí kostela nebo u větších staveb ze zpovědní síně. Vhodná je jejich

vazba na adorační kaple nebo prostory pro soustředění a důkuvzdání. Provozně krátké spojení se sakristií kněží není podmínkou, ale je vhodné. (Min. rozměry 1,5 m x 1,5 m.)

ZPOVĚDNÍ SÍŇ

se zřizuje jako čekací prostor pro usebrání před vlastní zpovědí. Bývá vybavena lavicemi nebo židlemi a musí umožňovat soustředění kařicníků. Přístup do zpovědní síně je buď přímo z loďi kostela nebo z vestibulu. Její kapacita musí odpovídat počtu zpovědních místností k ní přiléhajících, při tom je zapotřebí počítat se skutečností, že před zpovědními místnostmi se tvoří fronty čekajících především před velkými svátky. Můžeme uvažovat s průměrnou délkou fronty 5 – 10 osob (podle religiozity oblastí, městského či venkovského prostředí atd.). (Plocha 0,75 m² na osobu.)

MÍSTNOST S PROMĚNLIVOU FUNKCÍ, PROSTOR VYUŽITÝ PODLE LITURGICKÉ DOBY

Jedná se buď o samostatnou kapli, ale lépe o významově odlišenou část hlavního chrámového prostoru, která umožňuje použití podle potřeb liturgického období církevního roku. Může sloužit pro instalaci betléma, Getsemanské zahrady, Božího hrobu nebo v mariánských měsících jako prostor pro modlitbu růžence atd.

SAKRISTIE

Je místnost pro vlastní přípravu bohoslužby. Vhodné je co nejkratší spojení s presbytářem. Umístění sakristie by však mělo splňovat i požadavek možnosti slavnostního nástupu k oltáři středem bohoslužebného shromáždění.

Sakristie má zpravidla vlastní přímý vstup z exteriéru. V krajním případě lze připustit, aby jediný vstup do sakristie byl přes presbytář.

Ve větších kostelích nebo tam, kde to alespoň trochu lze, je vhodné prostor sakristie rozdělit na sakristii pro kněze a sakristii pro ministranty. Sakristie pro kněze slouží celebrantovi (případně koncelebrujícím) k přípravě a oblečení do liturgických rouch. Je vybavena větším pultem, skřínkami na uschování bohoslužebného nádobí, liturgických předmětů a potřeb, bohoslužebných knih atd. a několika skřínkami pro úschovu parament atd. Její velikost závisí na provozu kostela, frekvenci mší a počtu kněží, kteří zde pravidelně slouží.

Sakristie pro ministranty slouží jako převlékárna pro přísluhující, je vybavena věšáky a skřínkami na liturgická roucha. Pokud neobsahuje kostel následující prostory, sakristie musí obsahovat prostory skladu devocionálií, případně mobiliáře a vybavení interiéru, a umožnit úklid kostela a přípravu výzdoby (květiny, svíce atd.). V zázemí kostela je dále třeba uvažovat s prostorami pro běžnou údržbu interiéru. Sociální zařízení pro kněze a přísluhující je možné vhodně sloučit s hygienickým zařízením pro věřící.

Sakristie musí umožňovat také přípravu lektorů a asistence z řad laiků, přípravu slavnostní bohoslužby (kadidlo, procesí atd.) i kontakt kněze s věřícími (od intencí po osobní pohovory). (Plocha 2 m² na kněze, 0,5 m² na přísluhujícího.)

SKLAD DEVOCIONÁLIÍ, VÝZDOBY, MOBILIÁŘE

se jako samostatná místnost objeví u větších kostelů. Navazuje na sakristii a měl by k němu být snadný přístup i pro přepravu větších předmětů.

ÚKLIDOVÁ MÍSTNOST, PŘÍPRAVA VÝZDOBY

zahrnuje běžné vybavení úklidových komor, sklad čistících prostředků, přípravu květin, musí umožňovat i běžnou údržbu kostela.

MÍSTNOST PRO MATKY S DĚTMI

U větších kostelů a tam, kde je to vhodné vzhledem ke struktuře věřících, je možné zřídit zvláštní zvukově oddělenou místnost s dobrým vizuálním napojením na presbytář pro rodiče s dětmi, které ještě nedovedou zachovat ticho během bohoslužby a mohly by rušit ze soustředění. Místnost je ozvučena reproduktorem. Děti jsou bohatstvím a nadějí farního společenství a jejich místo bývá většinou blízko oltáře, proto tato místnost bývá vyhrazena pouze těm nejmenším. S tím souvisí požadovaná vazba na hygienické zařízení, které by mělo umožnit i přebalení. Někdy je možné situovat do sousedství i prostor pro kočárky. (Celková plocha 3 m² pro rodiče s dítětem.)

HYGIENICKÁ ZAŘÍZENÍ

Mimo prostory pro matky s dětmi se jedná o WC pro kněze a příslušující a pro věřící. U menších farních kostelů je možné sociální zařízení pro kněze a laiky sloučit.

Sociální zařízení se většinou umísťuje ve vazbě na zádveří či vestibul ve vstupní části. V žádném případě není přípustný přístup na WC přímo z vlastního sakrálního prostoru, z lodi kostela.

Při dnes běžném rozšíření farních center o společenské prostory se při řešení WC postupuje obdobně jako při navrhování kulturních domů, kin či divadel (postačí minimální požadované kapacity), vzhledem k možnosti podávání občerstvení. Pro samostatný provoz farního kostela však můžeme uvažovat i se skromnějším vybavením (cca 1 WC na 100 věřících). Umývátko navrhujeme vždy do samostatné předsínky před kabinou.

VESTIBUL

Je důležitou částí stavby. Umožňuje nejen přístup do vlastního chrámu, ale měla by na něj navazovat řada dalších prostorů, které není vhodné přímo spojit s lodí kostela. Pokud je areál kostela doplněn i o prostory pro potřebu farního společenství, je velmi vhodné nástupní prostory sloučit. Pouhé zádveří by mělo být nahrazeno spíše vstupní halou – vestibulem. Jeho kapacita je dána rozmanitými funkcemi: obsahuje informace ze života církve a farnosti, aktuality i zajímavosti, může sloužit k prodeji periodických titulů katolického tisku, v některých případech supluje funkci jiných prostorů (adorační kaple v době uzavření kostela, místnosti pro matky s malými dětmi, pokud není samostatně zřízena atd.). Nezanedbatelnou funkci má především ve městech a větších obcích jako prostor pro vzájemnou komunikaci věřících po bohoslužbě (např. v případě špatného počasí) a pro nová seznámení a navazování přátelství. Tím významně zasahuje do života farnosti a napomáhá k odstranění anonymity mezi členy farního společenství. Zkušenosti z našich zemí i ze zahraničí prokazují, že plošně jsou tyto prostory podhodnoceny (u nás většinou v historických kostelích zcela chybí, což je znát především v tzv. průchozích kostelích ve velkých městech).

Podle využití prostoru jsou vestibuly vybaveny nástěnkami, klekátky, stolky nebo i sedacím nábytkem.

ÚPRAVA VLASTNÍHO LITURGICKÉHO PROSTORU

Mezi zásadní změny, které ovlivnily liturgický prostor, patří:

před koncillem ...	po koncilu ...
<ul style="list-style-type: none">• oltář uzavíral prostor	<ul style="list-style-type: none">• oltář je středem
<ul style="list-style-type: none">• liturgie byla sloužena zády k lidu	<ul style="list-style-type: none">• liturgie je sloužena čelem k lidu
<ul style="list-style-type: none">• svatostánek byl na oltáři	<ul style="list-style-type: none">• svatostánek je samostatný
<ul style="list-style-type: none">• presbytář je výrazně oddělen od lodi	<ul style="list-style-type: none">• presbytář splývá s lodí
<ul style="list-style-type: none">• v kostele je řada oltářů	<ul style="list-style-type: none">• v kostele je pouze jeden oltář (max. jeden vedlejší oltář může být v boční lodi)
<ul style="list-style-type: none">• pro evangelium a homilii se používala kazatelna	<ul style="list-style-type: none">• pro všechna čtení i homilii se používá ambon
<ul style="list-style-type: none">• varhany a kůr byly zásadně na empoře	<ul style="list-style-type: none">• kůr a varhany jsou součástí liturgického shromáždění

279. Vybavení kostela má přispívat spíše k jeho vznešené prostotě než k okázalosti. Při výběru výzdoby je třeba se snažit o pravdivost a přičinít se o to, co věřící vzdělává a je v souhlasu s důstojností celého posvátného místa.

280. Aby uspořádání kostela a všeho, co s ním souvisí, vhodně odpovídalo potřebám naší doby, je nutné pečovat nejen o to, co slouží bezprostředně posvátným úkonům, ale i o přiměřené pohodlí pro věřící, jak se to předpokládá na místech, kde se obvykle lidé shromažďují.

Všeobecné pokyny k římskému mísálu IGMR

MOBILIÁŘ

Zařízení presbytáře, které představuje především mobiliář, musí splňovat nejen funkční požadavky, ale vyhovovat i vysokým estetickým a uměleckým nárokům. Při jejich tvarování je možné využít křesťanskou symboliku, užitnost prvků však musí být zachována. Stejně je nutné zachovat určitou vnitřní jednotu (materiál, tvarosloví atd.) mobiliáře, a to nikoli za cenu nelibého schématismu, ale tvůrčím rozvíjením společných prvků. U větších kostelů je zapotřebí počítat s instalací ozvučovacího zařízení (mikrofony se stávají nezbytným doplňkem mobiliáře: menzy, ambonu a sedes).

MENZA

259. *Oltář, na němž se zpřítomňuje pod svátostnými znameními oběť kříže, je též stůl hostiny Páně. A lid boží je volán, aby měl ve mši na této hostině účast. Oltář je též středem důkuzdání, kterým je eucharistie.*
260. *Na místě posvěceném pro bohoslužbu se eucharistie slaví na oltáři pevném nebo přenosném; mimo posvátné místo, zvláště když jde o ojedinělé případy, se může slavít na vhodném stole, na němž ovšem musí být vždy ubrus a korporál.*
261. *Oltář je pevný, jestliže je postaven tak, že je spojen s podlahou a nemůže být odstraněn. Přenosný oltář je ten, který se může přemístit.*
262. *V kostele má být obvykle pevný a posvěcený oltář: má být postaven odděleně od stěny, aby se kolem něho mohlo snadno obcházet a mohla se na něm slavit mše tváří k lidu. Má být na takovém místě, aby byl skutečně středem, takže se k němu přirozeně obrací pozornost celého shromáždění.*

Všeobecné pokyny k římskému mísálu IGMR

Menza (oltář, obětní stůl) je jedním ze tří hlavních a nezastupitelných prvků mobiliáře presbytáře. Minimální výška je 900 mm, maximální 1100 mm, hloubka by měla být alespoň 800 mm, šířka minimálně 1200 mm. Rozměry jsou samozřejmě závislé na velikosti presbytáře a typu kostela a jeho využití (častá koncelebrace, slavnostní bohoslužby atd.). Není vhodné, je-li obětní stůl příliš „průhledný“. Jeho tvar však musí umožňovat snadné pokleknutí celebranta.

Nejlépeším materiálem pro pevný oltář je přírodní kámen, pokud možno alespoň oltářní deska má být kamenná. Přenosné, s podlahou pevně nespojené menzy, mohou být z jakéhokoliv pevného a ušlechtilého materiálu, který vyhovuje liturgickému použití podle tradic a zvyků různých krajín.

K vybavení oltáře patří oltářní plátno odpovídající tvarem, rozměry a výzdobou stavbě oltáře. Svícny se mohou umístit buď na oltáři, nebo kolem něho. Kříž (dobře viditelný) může stát na oltáři.

AMBON

272. *Důstojnost Božího slova vyžaduje, aby v kostele bylo vhodné místo, z něhož se Boží slovo hlásá a k němuž se při bohoslužbě slova přirozeně obrací pozornost věřících. Je vhodné, aby takovým místem byl zpravidla pevný ambon a ne pouze přenosný pult. Ať už je dispozice kostela jakákoliv, ambon musí být umístěn tak, aby věřící dobře viděli a slyšeli toho, kdo z ambonu čte. Z ambonu se předčítají čtení, sponsoriální žalm a velikonoční chvalo zpěv; rovněž se odtud může pronášet homílie a přímluvy neboli modlitba věřících. Není vhodné, aby na ambon vystupoval komentátor, zpěvák nebo vedoucí sboru zpěváků.*

Všeobecné pokyny k římskému mísálu IGMR

Ambon v novém liturgickém uspořádání slouží mimo lektorům a žalmistům i knězi nebo jáhnovi ke čtení evangelia a přednesu homílie, čímž nahrazuje kazatelnu. Rozměry odpovídá řečnickému pultu.

Doporučená výška 1000 – 1200 mm musí vyhovovat použití osobami rozličné výšky. Přístup k ambonu musí být zajištěn z presbytáře (ambon je většinou umístěn na jeho rozhraní s prostorem pro lalky na akusticky výhodném místě) i z míst pro věřící.

SEDES

271. *Sedadlo pro kněze, který slaví mši, má naznačovat, že jeho úkolem je předsedat shromáždění a řídit modlitbu. Místo pro ně nejlépe vyhovující je proto tvář k lidu v čele presbytáře, nebrání-li tomu stavba kostela a nebo jiné okolnosti, např. kdyby pro přílišnou vzdálenost bylo znesnadněno spojení s knězem a shromážděnými věřícími. Je třeba se vystríhat jakéhokoli náznaku trůnu.*

Všeobecné pokyny k římskému mísálu IGMR

Sedes je vhodné umístit tak, aby se shromáždění kolem obětního stolu uzavřelo. Je však nutné, aby sedadlo pro kněze bylo na dobře viditelném místě. Před ním musí být dostatek místa pro stání kněze a případně přísluhujícího, ze předu a z obou boků je zapotřebí zachovat volný přístup. Tvar sedes musí umožnit přehození mešního roucha přes sedadlo (bez opěradla) nebo jeho umístění na sedadle. Doporučená šířka je 700 mm a více.

KŘÍŽ

Patří bezpodmínečně k vybavení presbytáře. Může být postaven na oltáři, na zemi vedle oltáře, viset na stěně presbytáře nebo nad menzou volně v prostoru. Má být dobře viditelný pro celé shromáždění.

SEZENÍ PRO KONCELEBRANTY

se řídí stejnými pravidly jako sedadlo celebranta, je vhodné je významově odlišit od předsednického místa.

MÍSTA (SEZENÍ) PRO PŘISLUHUJÍCÍ

V presbytáři je nutné počítat s umístěním asistence (ministranti atd.). Sezení pro přísluhující může být řešeno jednotlivými sedadly nebo lavicemi (lavicemi). Je vhodné je situovat tak, aby byly součástí společenství při bohoslužbě slova i bohoslužbě obětí a přitom mohli co nejlépe plnit své funkce.

SVATOSTÁNEK

277. *Nejsvětější svátost má být přechovávána v jediném svatostánku, nepřenosném a pevném, neprůhledném a uzavřeném tak, aby se co nejlépe zabránilo nebezpečí zneuctění. Proto ať je v jednotlivých kostelích zpravidla jediný svatostánek.*

Všeobecné pokyny k římskému mísálu IGMR

Ve všech farních kostelích a kaplích, kde se slaví alespoň jedna mše sv. týdně, má být stále přítomna eucharistie v podobě chleba. Místo je nutné označit tzv. „věčným světlem“ (stále svítící světlo většinou červené barvy, např. olejová lampa se stínítkem atd.). Svatostánek bývá umístěn buď v samostatné adorační kapli nebo v presbytáři (na bočním oltáři u starších kostelů, na zdi nebo ve zdi presbytáře, na samostatně stojícím sloupu). Místo uložení eucha-

ristie by mělo být jasně patrné z prostoru kostela (musí být viditelné pro společenství a zároveň umožnit soukromou modlitbu). Vnitřní rozměry svatostánku jsou minimálně 300 mm x 300 mm, lépe 400 mm x 400 mm, výška alespoň 500 mm. To umožňuje uschování ciborí i monstrance. Spodní hrana svatostánku má být ve výšce předpažených rukou stojícího člověka (cca 1250 – 1300 mm). Není-li svatostánek na bočním oltáři, je zapotřebí navrhnout před ním plochu, sloužící k manipulaci s bohoslužebnými nádobami.

PAŠKÁL

Velikonoční svíce, symbol zmrtvýchvstalého Krista, je nedílnou součástí presbytáře po dobu velikonoční (50 dní). Zbytek roku stojí vedle křtitelnice a od jeho světla se zapaluje symbolicky křestní svíce každého nově pokřtěného. Paškál bývá umístěn na přenosném stojanu na čestném místě.

KŘTITELNICE

Symbolizuje první svátost církve – křest. Křtít se má vždy ve farním kostele (ve filiálních kostelech křtitelnice není). Dnes se svěťí voda vždy před každým obřadem zvlášť. Svěcená voda do křtitelnice se svěťí na slavnost Vzkříšení (obřady Bílé soboty) a slouží pro potřeby v průběhu liturgického roku.

SCHOLA

Prostor pro scholu může těsně navazovat na presbytář. Schola cantorum doprovází bohoslužbu zpěvem rezponzoriálních žalmů a chorálu (latinský chorál je vlastním zpěvem katolické církve).

ABAK (KREDENČNÍ STOLEK)

slouží jako pomocný stůl k odkládání bohoslužebného náčiní a knih (kalich, patény, konvičky, misál, pult, lekcionář atd.). Jeho funkci plní buď obyčejný stůl (mobilní) nebo i pult na konzole ve zdi apod. Bývá umístěn na boku nebo v pozadí presbytáře, aby nerušil a tak, aby k němu měli snadný přístup příslušníci. Doporučená výška 700 – 800 mm.

OLTÁŘNÍ OBRAZ

Součástí presbytáře bývá zobrazení zasvěcení kostela nebo některé pravdy víry či některé Boží osoby. Jedná se o obraz, sochu atd.

ŘEŠENÍ HISTORICKÝCH CHRÁMOVÝCH INTERIÉRŮ PODLE LITURGICKÝCH POŽADAVKŮ II. Vatikánského koncilu

Staletí křesťanské tradice nám odkázala téměř kompletní soustavu sakrálních staveb, odpovídající struktuře osídlení, která bude vyžadovat spíše doplnění buď objekty sakrálními (farní či filiální kostely nových sídlišť, kaple rozrůstajících se obcí) nebo profánními (společenská a sociální zařízení). Historické prostory kostelů jsou koncipovány pro slavení liturgie podle tradic tridentského koncilu. Základní prvky liturgického prostoru i zařízení dostaly v průběhu let nejen svoje pevné místo, ale i ustálenou podobu. Velká většina historických staveb má retabulový oltář s masivním obětním stolem a svatostánkem v čele shromáždění

TERMINOLOGICKÝ REJSTŘÍK

- abak – (lat.) (kredenční stolec) odkládací stolec pro bohoslužebné předměty v presbytáři
- adorace – (lat.) poklona, nejhlubší úcta, vnitřní hnutí ducha doprovázené obyčejně vnějším gestem nebo bohoslužbou, jednotlivce či společenstv
- ambit – klenutá chodba kolem dvora, zprvu u klášterů, později i kolem poutních kostelů
- ambon – (řec.) vyvýšená řečnická tribuna; místo, ze kterého se ohlašuje Boží slovo
- apoštol – (řec.) posel, jeden z dvanácti Kristových učedníků, šířitel křesťanské víry
- atribut – (lat.) trvalé podstatné základní charakteristické znamení
- baptisterium – samostatná stavba určená pro obřad křtu
- bazilika – 1. typ starořímské veřejné budovy; 2. typ kostela lichého počtu lodí, z nichž střední je vyšší a osvětlena nad střechami bočních; 3. název pro čtyři hlavní římské kostely
- benedikace – žehnání
- betlém – skupina sošek znázorňující události narození Krista
- biskup – (řec.) správce diecéze, jmenovaný papežem, nástupce apoštolů
- biřmování – svátost křesťanské dospělosti
- celebrant – (lat.) kněz, který slouží mši
- ciborium – (lat.) 1. bohoslužebná nádoba s víkem, ve které se uchovávají proměněné hostie;
2. nástavba nad oltářem formy baldachýnu na čtyřech sloupech
- církev – (řec.) viditelná společnost založená Ježíšem Kristem; jejím úkolem je vést lidi ke spásě

- církevní rok - pořadí církevních svátků a slavností během jednoho roku s jejich liturgickým významem jako upomínky na různá období ze života Krista
- dedikace - posvěcení
- devocionálie - (lat.) předměty sloužící k povznesení zbožnosti věřících nebo potřebné k liturgii
- děkanát - (lat.) oblast několika farností, správcem je děkan
- diakon - (řec.) jáhen
- diecéze - biskupství, území pod správou biskupa
- eucharistie - (řec.) důkazování, mše svatá, Svátost oltářní
- evangelium - (řec.) radostné poselství Ježíše Krista, svědectví o Kristu a jeho působení podávají čtyři evangelia: Matoušovo, Markovo, Lukášovo a Janovo
- exercicie - duchovní cvičení, přednáškové a meditační setkání
- farnost - část území diecéze, nejmenší a nejnižší administrativní jednotka katolické církve
- filiální kostel - kostel ve farnosti kromě farního
- Getsemany - zahrada u Jeruzaléma, kde se Ježíš v předvečer své smrti potil krví
- gregoriánský chorál - latinský zpěv reformovaný papežem Řehořem
- homilie - (řec.) kázání, promluva, část bohoslužby slova
- hostie - (lat.) pšeničný nekvašený chléb v podobě oplatku, který je při mši proměněn na Kristovo tělo a potom přijímán
- hřích - (z error) omyl, mínutí se cíle
- charisma - (řec.) zvláštní schopnost nadpřirozeného původu
- chór - 1. presbytář; 2. mnišský chór s lavicemi; 3. kůr
- jáhen - poslední stupeň před dosažením kněžského svěcení
- kalich - bohoslužebná nádoba
- kaple - (lat.) oddělený prostor v kostele nebo samostatná stavba
- katecheze - výuka náboženství, vzdělávání v otázkách víry
- klauzura - veřejnosti uzavřená soukromá část kláštera pro celý mnichů
- klerus - (řec.) duchovní stav na základě svěcení
- kněz - pomocník biskupa v duchovní správě, duchovní osoba, nositel kněžského svěcení
- koncelebrant - kněz, příslušující při mši hlavnímu celebrantovi
- konsekrace - (lat.) posvěcení, ve mši svaté proměnění chleba a vína na Kristovo tělo a krev
- konzistoř - administrativní budova pro správu diecéze
- korporál - čtvercové plátno složené na devět dílů
- křest - první svátost, svátost přijetí do církve
- křížová cesta - 1. symbolické zobrazení umučení Ježíše Krista ve 14 obrazech; 2. v postní době procesní forma bohoslužby
- křtitelnice - nádoba na křestní vodu
- kůr - (řec.) prostor pro varhany a chrámový sbor v chrámu
- laik - (řec.) světský příslušník církve, pokřtěný, který nepatří do duchovního stavu
- lekcionář - liturgická kniha s texty ze Starého i Nového zákona, které se čtou při bohoslužbě
- lektor - čtenář textů z Písma svatého při liturgii
- librista - ministrant příslušující bohoslužebnými knihami
- liturgie - (lat.) bohoslužba
- liturgická roucha - 1. oblečení kněží a příslušujících; 2. plátna na oltář
- liturgické barvy - mají symbolický význam, mění se podle církevních svátků a období: bílá (zlatá), červená, zelená, fialová, černá, růžová
- loreta - druh poutní stavby se zpodobněním domku v Nazaretě, kde žila Marie, Ježíšova matka
- martyr - (svědek), mučedník pro víru
- menza - (lat.) oltář, obětní stůl
- ministrant - (lat.) asistent kněze při mši
- misál - liturgická kniha s texty modliteb, které se používají při bohoslužbě

- mnich - muž žijící v klášterním společenství, řeholník
 monstrance - (lat.) liturgický předmět s okénkem pro hostii, sloužící k vystavení eucharistie
 mše - oběť Nového zákona ustanovená Kristem při poslední večeři, má dvě části: bohoslužbu slova a bohoslužbu oběti
 mučedník - člověk, umučený pro vyznání Kristova učení
 mysterium - (řec.) hluboké tajemství
 Nový zákon - 1. období od příchodu Ježíše Krista; 2. kniha obsahující evangelia, skutky a listy apoštolů
 obětní miska - bohoslužebná nádoba na hostie
 oltář - (lat.) zvýšené obětiště na ústředním místě v kostele
 opat - představený mužského kláštera některých řádů
 oratoř - (lat.) modlitebna, oddělené místo pro modlení, kaple
 ordinář - (lat.) diecézní biskup
 ornát - (lat.) bohoslužebný oblek kněze
 pantelismus - (řec.) nábožensko-filozofické učení ztotožňující Boha s přírodou
 paškál - velikonoční velká svíce symbolizující vzkříšeného Krista
 patronicum - (lat.) titul kostela, zasvěcení tajemství víry nebo některému světcí
 presbytář - (řec.) kněžiště, ústřední prostor kostela, kde kněz slouží mši
 probošt - představený kapituly nebo některého kláštera
 procesi - slavnostní bohoslužebný průvod
 profánní - určené k světskému použití
 převor - (prior) představený kláštera, zástupce opata
 přijímání - požívání Svátosti oltářní
 relikvie - (lat.) ostatek světce ověřený církevní autoritou
 responsoriální žalm - zpěv textu z Písma svatého s odpovědí lidu
 řehole - 1. zákonitá církevní autoritou potvrzená společnost, jejíž členové skládají sliby čistoty, chudoby a poslušnosti; 2. pravidla pro společný život
 sakrální - (lat.) posvátný
 sakristie - (lat.) vedlejší chrámová místnost pro přípravu kněze a příslušujících na bohoslužbu
 salesiáni - kongregace
 sedes - sedadlo pro kněze
 schola - skupina zpěváků pro zpěv žalmů, chorálu atd.
 Starý zákon - 1. doba před příchodem Ježíše Krista, kdy u Izraele platil Mojžíšův zákon, starý; 2. část Písma svatého obsahující knihy napsané před Kristovým narozením
 svatostánek - skříňka pro uschování Svátosti oltářní
 svátost kněžství - nesmazatelné znamení duchovní osoby, má tři stupně: jáhen, kněz, biskup
 Svátost oltářní - Tělo a Krev Ježíše Krista pod způsobami chleba a vína
 svatý - duchovně dokonalý
 tabernakulum - svatostánek
 transcendentální - (lat.) přesažný, smysly nepostihnutelný, nepoznatelný
 transept - příčná loď kostela
 tridentský koncil - církevní sněm v letech 1545 - 1563
 II. vatikánský koncil - poslední církevní sněm, probíhal v letech 1962 - 1965, dal podnět k velké liturgické reformě
 věčné světlo - světlo nad svatostánkem upozorňující na přítomnost eucharistického Krista
 zpověď - svátost smíření, v níž Bůh na základě lítosti odpouští hříchy

Příklad úpravy sakrálního prostoru podle požadavků II. vatikánského koncilu

Kostel sv. Michala, Linz (Helmut Wertgarner), Rakousko

D. STAVBY NEKATOLICKÝCH CÍRKVÍ

STAVEBNÍ VÝVOJ NEKATOLICKÝCH CÍRKVÍ

Pod pojem „nekatolické církve“ dnes zahrnujeme všechny křesťanské církve mimo římskokatolickou církev, obdobně, jako pojem katolicismus je obecně používán pro římskokatolické náboženství.

HISTORICKÁ POSLOUPNOST STAVEBNÍHO VÝVOJE

Historický vývoj nekatolických církví a v něm doložené věroučné důrazy vymezují následující základní členění stavebního vývoje:

- stavby reformační (1450 - 1620),
- stavby toleranční (1781 - 1860),
- stavby na přelomu 19. a 20. století (období zrovnoprávnění církví),
- stavby 1. poloviny 20. století (1918 - 1940),
- stavby 2. poloviny 20. století (od r. 1945 dosud).

Nejstarší nekatolické stavby jsou sakrální objekty z období reformace, z 15. a 16. století. Do současnosti se zachovaly pouze v omezeném počtu nebo v torzech. Stavby ostatních období jsou vesměs uchovány. Většinou slouží původnímu bohoslužebnému určení, tedy jako kostely, modlitebny a sborové domy. Časté jsou ovšem případy úprav, rekonstrukcí a přístaveb. To platí zvláště o stavbách tolerančních, které v původní podobě existují dnes spíše výjimečně.

REFORMAČNÍ STAVBY (1450 - 1620)

Kostely nebo chrámy z tohoto období jsou ještě realizovány ve slohu gotickém, s tradiční dispozicí a uspořádáním prostoru. Protože církev podobojí jako většinová přejímala existující kostely, byly nové stavby ojedinělé.

Nový typ sakrálních staveb uvádí Jednota bratrská. Bratrský „sbor“ fungoval jako sbor účelových budov, odpovídajících z funkčního hlediska duchovnímu životu a praktickým činnostem církve. Byly zde obytné budovy, škola, špitál, útulek pro přestárlé, dílny, hospodářské budovy, často rovněž tiskárny. Sbor v Ivančicích, budovaný na úrovni církevního střediska, zahrnoval např. kostel, dům kněží, školu pro děti, gymnázium, seminář pro ubytování studentů, překladatelské středisko, tiskárnu, dílny, hospodářské budovy a rozsáhlou zahrádku. Při sboru byl mimoto filiální kostel pro věřící německé národnosti.

Místem bohoslužby byla v bratrském sboru modlitebna nebo převzatý kostel. Nové modlitebny měly jednoduchý sálový prostor s kazatelnou. Interiér i vnější architektura byly neokázalé, bez výzdoby, pouze na vnitřních stěnách byly umístěny verše z Písma. Některé budovy sborů, přesahující bratrské zvyklosti, např. doposud zachovalý renesanční sbor v Mladé Boleslavi, byly realizovány a věnovány jednotě šlechtou.

TOLERANČNÍ STAVBY (1781 - 1860)

Toleranční patent, jímž byl opět uvolněn v zemích koruny české náboženský život, obsahoval mj. i strohou instrukci pro stavby modliteben:

- stavba bude povolena v takovém místě, kde se přihlásí nejméně 100 nekatolických rodin,
- modlitebny nebudou mít vstup z ulice,
- modlitebny nebudou opatřeny věžemi ani zvonem.

Patent nepředepisoval podmínky pro konstrukci a materiál, ty byly prioritně určeny skromnými možnostmi vznikajících chudých venkovských sborů.

Toleranční kostely byly jednoprostorové zděné, pomístně i dřevěné stavby, obdélníkového půdorysu, s jednoduchým, vertikálně členěným prostorem s jednou i více galeriemi. Ty umožňovaly zvýšení kapacity míst na omezeném půdoryse.

V dispozičním řešení byly používány dva způsoby. Kalvínské (helvetské) sbory používaly soustředné uspořádání lavic i galerií, kazatelna byla umístěna ve vytvořeném těžišti prostoru při středu delší strany půdorysu ve zvýšené poloze na konsolce, při kazatelně byl umístěn stůl Páně. Řešení vychází ze zásady, že centrem bohoslužby je zvěstované Boží slovo a vyjadřuje jednotu církve, shromážděné kolem Písma svatého.

Luterské sbory přejímaly víceméně obvyklé dřívější uspořádání s lavicemi ve dvou řadách podle podélné osy prostoru, v jehož čele byl uprostřed umístěn oltář. Kazatelna byla situována při obvodové stěně, zvýšeně, excentricky. Vchod byl umístěn protilehle vůči oltáři, nad vstupní částí byla galerie. Pojetí znázorňovalo obraz církve jako lodě nebo shromážděného sboru, který vede kněz.

Omezený rozsah modliteben v dalším vývoji nedostačoval, proto byly později upravovány nebo přestavovány, v mnohých případech doplněny věží. Přesto však ojediněle existují v původní podobě (Hrubá Lhota na Valašsku, Horní Krupá u Havlíčkova Brodu a další).

STAVBY Z PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ (1861 - 1914)

Volnější podmínky, nastolené tzv. protestantským patentem (František Josef I. 1861), umožnily rozvoj stavební činnosti, na níž se již podíli i další církve. Dispozice dřívějších typů tolerančních modliteben byly přejímány jako vzory. Novým prvkem byla věž se zvonem i hodinami nebo vížka; tyto prvky se objevují ve formě dostavěb a pravidelně u novostavěb.

Dispoziční principy a řešení interiéru zůstaly zachovány, vnější výraz doznával snahy po reprezentativnosti. Architektonické řešení odpovídalo různým historizujícím slohům tohoto období, zvláště neorenesanci, neorománskému a neogotickému slohu.

Pozornost již stabilizovaných nekatolických církví byla věnována také profánním stavbám - školám a sociálním ústavům.

U staveb nových církví převažovala již funkční hlediska více, než snahy o výstavnost. Nové modlitebny zahrnovaly shromažďovací prostory a potřebné příslušenství - pracovnu kazatele, byt, hygienické vybavení. Sbory se tím současně vyrovnaly s problémem stavby druhé budovy - fary. Setkáváme se tak již s jistými prototypy sborových domů. Výraz stavby byl civilní, i když třeba výjimečný, často šlo o domy v řadové zástavbě.

Stavby tohoto období představují dnes velký podíl současného stavebního fondu církví. Jsou vesměs užívány k původním účelům - k bohoslužbám a praktickým činnostem sborů.

STAVBY 20. A 30. LET (1918 - 1940)

Čtvrté období stavebního vývoje nekatolických církví můžeme označit po všech stránkách za nejdynamičtější a nejrozsáhlejší. Tato skutečnost odpovídá souběhu vyhraněných pozitivních podmínek rozvoje nekatolických církví v této době:

- ve městech pokračuje zakládání nových sborů,

- nové církve, zejména československá a pravoslavná jsou aktivními a kultivovanými stavebníky,
- sakrální stavby jsou rozvíjeny v novém funkčním pojetí,
- zahraniční společnosti realizují nové druhy staveb,
- rozšiřuje se sociální práce církví,
- činnost církví není nijak omezována, což platí plně i pro stavební činnost.

V realizacích kostelů a chrámů převažuje funkcionalistická architektura, která úspěšně konfrontuje otázky dispozičního řešení a provozu. Proto se často setkáváme dřívějším stavbám s rozšířením stavebního programu. Tak byly navrhovány zvláště stavební Československé církve husitské.

Početněji v této době pronikly do různých míst stavby pravoslavné církve, které i moderním přepisu převzaly typické prvky východního tvarosloví, a výrazně se odlišily od kostelů tradičního pojetí.

U některých protestantských církví se v této době vytváří nový typ sakrálních staveb zohledňující mimo bohoslužebné požadavky také i další nároky na duchovní práci a praktické činnosti sborů, tj. sborové domy. Jsou vybavovány také na odpovídající úrovni technické (sítí ústřední vytápění, osvětlení, ozvučení). Stavební program je přizpůsoben velikosti sboru, její specifickým i funkčním sborů v rámci církve. Větší soubory s rozvinutým stavebním programem již získávají charakter církevních center.

I. UPLATNĚNÍ ZELENĚ U CÍRKEVNÍCH STAVEB

Zeleň byla odedávna nedílnou součástí a symbolikou prostředí církevních staveb, pro něž nebyla jen okrasným nebo účelovým doplňkem, ale měla svůj vlastní symbolický obsah.

Zeleň v prostředí církevních staveb chápeme jako prostředí kostelů, synagog, sborů a církevních staveb jim obdobných, dále kaplí, klášterů a církevních pomníků, patří sem i některé hřbitovy. Nejsou však uvažována ostatní účelová zařízení, obdobná zařízením světským.

Jde přitom jednak o soliterní stromy nebo skupiny stromů, jednak o plošné soubory zeleně. Vždy je nutno zvážit i význam této zeleně jak pro prostředí sídla, tak pro vztahy v krajině, jichž se stává tradiční součástí. Zeleň při tom plní svoje hlavní funkce: ekologickou, společenskou a kulturní, zároveň působí ideově a kompozičně.

Aby mohla být zelení navracena její původně zamýšlená funkce a podtrhnutý její význam a estetický účín i v současnosti, je v následující stati shrnuta řada poznatků o pojetí, logice založení a účelu zeleně u církevních staveb v minulosti.

NÁDVOŘÍ

Zeleň v interiéru objektu ztvárňuje nekrytou plochu uvnitř objektu, nádvoří nebo dvůr.

NÁDVOŘÍ KLÁŠTERNÍ KŘÍŽOVÉ CHODBY.

Zahradní nádvoří klášterní křížové chodby tzv. kvadratura, představuje spolu s hradními zahradami nejstarší příklad středověké evropské zahradní architektury.

Zahrada sloužila především duchovní kontemplaci řeholníků. Pravoúhelníkové nádvoří bylo symetricky prořazeno symbolickým křížem cest, v jejichž průsečíku byla umístěna kamenná studna. Travnatá plocha nádvoří byla lemována květinovými rabaty, do prostoru trávníku byly vysazovány kvetoucí keře nebo soliterní stromy. Někdy samostatné „studniční stavení“, náročně výtvarně zpracované, tvořilo architektonickou dominantu prostoru zahrady.

Zahrada křížové chodby plnila i další funkce: pro pěstování léčivých bylin, které splňovaly praktickou potřebu zejména nemocničních řádů, někdy sem byly umístěny i hroby řeholníků.

VSTUPNÍ NÁDVOŘÍ

před klášterními kostely. - V některých, zejména barokních dispozicích klášterních souborů je vstup do kostela a kláštera z předloženého nádvoří, přístupného hlavní branou kláštera (Strahov, Rajhrad). Prostor sloužil jako shromaždiště návštěvníků a jako provozní prostor pro odstavování vozů. Proto bývala jeho součástí velká kašna - napajedlo a obvykle i sochařský památník. V prostoru byly vysazeny stínící stromy, plocha byla obvykle zatravněna a při domovních objektech vybavena buď květinovými rabaty nebo i oplocenými předzahradkami. Protože se jedná o veřejný a nástupní prostor, měl by být pečlivě upraven dlážděnými plochami a esteticky účinnou zelení.

NÁDVOŘÍ AMBITŮ

poutních kostelů. Ambity byly vybudovány pro poutníky, aby jim poskytly ochranu před nepohodou. Obvykle obklopují poutní kostel (Svatá Hora), situovaný uprostřed jejich prstence, nebo tvoří po boku chrámu vlastní centrální prostor (Křtiny). Pokud není vnitřní plocha ambitů využita pro hřbitov (Zelená Hora u Žďáru n. Sáz.), je obvykle zatravněna a někdy doplněna jednoduchou stromovou a keřovou výsadbou.

NÁDVOŘÍ KOLUMBARIÍ.

Novodobým případem zahradních nádvoří církevních staveb mohou být kolumbaria, budovaná při sborech církve československé husitské.

Příkladem je kolumbarium sboru od Josefa Gočára v Hradci Králové: krytý ochoz se schránkami uren, propojující budovy sboru a fary, obklopuje uzavřené atrium se sníženým zahradním nádvořím. travnatá plocha se střídou výsadbou stromů a keřů, obklopená sloupovým ochozem, vytváří důstojný pletní prostor s dominantní zvonící v čele.

ZAHRADY

Zahrady tvoří uzavřený, ohrazený soubor zeleně, sloužící reprezentaci, oddechu nebo účelovému či hospodářskému využití.

REPREZENTAČNÍ ZAHRADY.

Pro představitele kláštera a jeho hosty je určena okrasná zahrada. V případě historických klášterních souborů je proto třeba respektovat její památkovou hodnotu.

Byla obvykle doprovázena pavilonem nebo altánem, který umožňoval soustředění ducha pro práci i rozjímání a poskytoval stín i úkryt před nepohodou. V některých kláštřech byly v zahradách budovány i letní pracovny (letní prelatura ve Žďáru n. Sáz.). Zahrady měly řadu architektonických prvků, které měly své technické i provozní důvody, ale současně spoluvytvářely kompozici zahrady, zejména opěrné zdi, schodiště, terasy, kašny a vodní nádrže.

HOSPODÁŘSKÉ ZAHRADY.

Byly nedílnou součástí klášterů a jejich hospodářství a u historických souborů obvykle i jejich prostorové kompozice.

Byly to ovocné sady, pravidelně formované, vodní zahrady rybích sádek, a v ústraní zeleninové zahrady zvané kuchyňské.

Součástí klášterních zahrad jsou někdy pokusné nebo šlechtitelské zahrádky, které sloužily vědecké práci řádových bratří, např. Mendlova genetická zahrádka.

FARNÍ ZAHRADY.

Nevelké soubory zeleně, navazující na farní budovy, mívají květinovou zahradu a ovocný sad. Podle osobních zálib uživatele je i zde místo pro účely šlechtitelství, včelařství a pod.

HŘBITOVY

Hřbitovy bývaly původně vysvěcenou půdou v přímém sousedství kostelů pod dohledem a ochranou církve. Hřbitov v našich zemích byl vždy „zahradou zelenou“, do níž byla kladena „nejdražší semena“. Byl současně vlastně jedinou veřejnou zelení. Dnes jsou hřbitovy ve svět-ské správě obcí, židovské hřbitovy ve správě židovských náboženských obcí.

Historické hřbitovy mnohdy zanikly. Na venkově zůstávají některé hřbitovy v blízkém vztahu k církevním stavbám.

KŘESŤANSKÉ HŘBITOVY.

Když po vlně morových ran se již od renesančních dob rušily hřbitovy kolem městských farních kostelů a zakládaly nové za městskými hradbami, byly u nich budovány i nové hřbitovní kostelíky. Tyto hřbitovy se často staly základem moderních hřbitovů, u dochovaných kostelíků zůstaly zachovány i slohové náhrobky nebo jsou sem přemísťované (Broumov). Tato nejstarší část hřbitova má také obvykle cennou vzrostlou zeleň.

V nábožensky smíšených oblastech se udržovala náboženská odlišnost i na hřbitovech. Zeleně evangelické části hřbitova byla prostá, zeleně katolické části byla dekorativní, se stromovou, keřovou a květinovou výsadbou. Rozdílný přístup k výsadbě hřbitovní zeleně je za-
potřebí respektovat.

Plochy zrušených hřbitovů, charakteristické vzrostlou zelení, vyžadují, aby byly zachovány jako ohrazené prostory a měly by být věnovány klidové rekreaci. Travnaté plochy by měly být upraveny a sjednoceny a podpořeno tak působení vybraných soliterních stromů a jejich skupin nebo alejí. Kompozice těchto parků by měla respektovat osnovu založení hřbitova a ponechat ústřední motiv hřbitova – kříž – jako historický symbol, který podtrhne specifický ráz parku (Tyršovy sady v Brně). Hřbitovní parky jsou specifické tím, že mnohdy zachovávají výtvarně nebo historicky významné pomníky, které zvyšují kulturní hodnotu prostředí.

ŽIDOVSKÉ HŘBITOVY.

Židovské hřbitovy si udržovaly tradiční místo, nemohly být rušeny – pokud se tak ovšem nestávalo z vnějších příčin, mohly být jen rozšířeny. Proto je pro ně charakteristická hustota náhrobků. Zeleně zde nebyla vysazována, ale vzrostlá zeleně vznikla náletem. V novějších časech židovských hřbitovů je již zeleně vysazována obdobně jako u křesťanských hřbitovů.

Tam, kde byly hřbitovy zničeny za německé okupace, měly by být jejich plochy zeleně pietně udrženy a využity obdobně jako plochy zrušených křesťanských hřbitovů.

HŘBITOVY VOJENSKÉ A HROMADNÉ.

Zeleně těchto hřbitovů je plánovitá, omezená zejména na rozlehlé travnaté plochy pohřbišť a na aleje nebo skupiny stromů. Jejich ústředním motivem býval a mnohdy stále je velký kříž, mnohdy umělecky utvářený.

Hromadná pohřbiště, ať už vojáků přímo na historických bojištích či obětí 2. světové války, jsou volně umístěna v krajině při cestách. Jde zde obvykle o menší plochy travnaté, vymezené rostlým keřovým ohrazením, často s pomníkem nebo křížem a soliterními stromy, např. na bojišti z roku 1866 u Hradce Králové. Měly by být označeny aspoň znamením kříže nebo jiným symbolem.

Scanned with CamScanner
Vojenské hřbitovy a znamení pohřbišť, nesoucí obvykle církevní symboliku, se stávají výraznou dominantou krajiny a jejich řešení by mělo vycházet ze souladu s ní.